

НАЗВИ ФІЗИЧНИХ ЯКОСТЕЙ, ЩО ХАРАКТЕРИЗУЮТЬ СТАН ВОДНИХ ПРОСТОРІВ СВІТОВОГО ОКЕАНУ, В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Стаття продовжує низку публікацій автора, присвячених вивченню сучасної української навіг аційно -г ідрог рафічної термінології.

У статті проаналізовано тематичну г рупу української навіг аційно-г ідрог рафічної лексики на позначення фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового о океану, окреслено перспективи подальших лінг вістичних досліджень термінології навіг аційно-г ідрог рафічної г алузі. Стаття відображає результати наукового о аналізу термінів навіг аційної г ідрог рафі з пог ляду їхньої структури та семантики, подає лексико-тематичне г рупування слів на позначення фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового о океану. У статті зроблено спробу визна чити семантичні та словотвірні особливості термінів навіг аційно-г ідрог рафічної г алузі, з'ясовано класифікаційні ознаки лексичних г руп на позначення фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового о океану, виокремлено й систематизовано тематичні підг рупи й мікрог рупи, встановлено домінуючий тип семантичних відношень у досліджуваній тематичній г рупі.

Ключові слова: термін, навіг аційно-г ідрог рафічна термінолог ія, архісема, тематична г рупа, тематична підг рупа, океаног рафічні характеристики.

Дослідження сучасних термінологічних систем української мови належить до першочергових завдань лінгвістичної науки, має свій пріоритет актуальності, бо стосується і наукової лексикології, і словотвору, і розвитку ділового українського мовлення, і викладання української мови як іноземної.

З усіх сфер опису українського науково-технічного словника поки що дослідницький інтерес не торкнувся навігаційно-гідрографічної термінології.

Теоретичним засадам дослідження термінології в лінгвістиці присвятили свої праці В. В. Акуленко, В. П. Даниленко, А. С. Д'яков, Т. Л. Канделаки, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, В. М. Лейчик, Д. С. Лотте, Т. І. Панько та ін.

Теоретичні дослідження тематичних груп лексики пов'язані з іменами В. В. Виноградова, В. Г. Гака, В. І. Кодухова, А. П. Критенка, Л. О. Симоненко, О. О. Реформатського та ін.

Як зазначає В. І. Кодухов, упорядкованості, організованості лексики певної мови досягають групуванням, об'єднанням слів за ознаками, важливими з погляду їх використання в процесі спілкування [1, с.3].

Групи слів, об'єднані загальним родовим поняттям, називають тематичними, «оскільки в мовленні вони об'єднані темою» [1, с.5], тобто лексико-тематичні групи слів на відміну від лексико-семантичних являють собою «об'єднання слів, що базуються не на лексико-семантичних зв'язках, а на класифікації самих предметів і явищ» [3, с.526].

«Можна вважати аксіомою, що предмет відповідає слову не прямо, а через систему значень слова, з одного боку, і через систему близьких, тематично об'єднаних слів – з другого» [2, с. 199].

Мета статті – визначити класифікаційні критерії та здійснити тематичну класифікацію лексичної групи на позначення *назв фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану*, встановити домінуючий тип семантичних відношень у лексичній навігаційно-гідрографічній галузі.

Тематичну групу з архісемою «*океанографічні характеристики*» утворюють *назви фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану*. У ній виокремлено чотири підгрупи.

1. Назви припливів.

Маркером цієї тематичної підгрупи є слово-термін *приплив*, яке «позначає підняття рівня під час проходження припливної хвилі від моменту малої води до моменту повної води» [НГС], й одержує свої варіативні значення шляхом ад'єктивної атрибуції.

Тематична підгрупа *назв припливів* поділяється на дві мікрогрупи: *астрономічні припливи та метеорологічні припливи*.

У межах *найменувань астрономічних припливів* розрізняємо назви за такими диференційними ознаками:

- за припливоутворювальними силами: *місячні, сонячні*;
- за періодичністю: *півдобові, добові, змішані, чвертьдобові*;
- за амплітудою та розташуванням Землі, Сонця й Місяця: *сизигійні, квадратурні, апогейні, перигейні*;
- за географічною широтою: *екваторіальні, тропічні*;
- за глибиною моря: *мілководні, океанічні*.

На підставі відношення частина-ціле в межах тематичної підгрупи *назв припливів* визначено *найменування елементів припливів*, які перебувають в антонімічному зв'язку: *повна вода* – *найвищий*

рівень водної поверхні упродовж одного періоду припливу; *мала вода* - найнижчий рівень водної поверхні упродовж одного періоду припливу – менша з двох повних вод упродовж припливної доби

[НГС], а також *низька мала вода, низька повна вода, середня мала вода, середня повна вода, низька середня мала вода, висока середня повна вода, низька сизигійна середня мала вода, висока сизигійна середня повна вода, сизигійна середня мала вода, сизигійна середня повна вода, квадратурна середня мала вода, квадратурна середня повна вода* та ін.

2. Назви течій.

Маркером цієї тематичної підгрупи є слово-термін **течія**, що «позначає поступальний рух водних мас в морях і океанах» [НГС], й одержує своє варіативне значення шляхом ад'єктивної атрибуції.

З-поміж **найменувань течій** диференціюємо назви за такими ознаками:

- за зміною швидкості або напрямку поширення: *постійні, змінні, усталені, сезонні*;
- за глибиною поширення: *поверхневі, придонні, глибинні, абісальні*;
- за напрямом поширення: *горизонтальні, вертикальні, зональні, меридіональні*;
- за фізико-хімічними властивостями: *теплі, холодні, нейтральні*;
- за тривалістю: *періодичні, неперіодичні*;
- за факторами або силами, що викликають течії: *вітрові, припливні, геострофічні, градієнтні, стічні*.

Назви припливних течій поділяються: 1) за напрямом потоку на *обертальні, реверсивні*; 2) за періодичністю на *добові, півдобові, змішані*.

А серед найменувань *градієнтних течій* за течієутворювальною складовою виокремлюємо назви: *зворотні, густинні, сейшеві*.

3. Назви хвиль і станів хвилювання моря.

Маркером цієї тематичної підгрупи є слово-термін **хвиля**, яке позначає «складний коливальний рух води, що виникає під дією вітру, припливоутворювальних сил, підводних землетрусів, а також при зміні атмосферного тиску» [НГС]. Термін **хвиля** має досить широку сполучуваність зі словами загальномовного та наукового словника й одержує своє варіативне значення внаслідок ад'єктивної атрибуції.

З-поміж **найменувань хвиль** розрізняємо назви за такими диференційними ознаками:

- за хвилеутворювальними силами: *вітрові, припливні, баричні (сейші), сейсмічні (цунамі)*;
- за місцем поширення: *морські, океанські, прибіжні, мілководні*;
- за розміром: *високі (вал), штормові*;
- за напрямом поширення відносно берега: *крайові, накати*;
- за напрямом поширення відносно курсу судна: *бортові, зустрічні, кормові, попутні*.

Деякі термінологічні словосполучення цієї тематичної підгрупи мають синонімічні замітники-однослови як іншомовного (*сейші, цунамі*), так і українського походження (*вал, накат*) і т. і.

На підставі відношення частина-ціле в межах тематичної підгрупи **назв хвиль** виокремлено **назви основних елементів хвиль**: *гребінь хвилі* – найвища частина хвилі; *підшовва хвилі* – нижня увігнута частина хвилі; *висота хвилі* – вертикальна відстань між гребнем і підшовною хвилі; *довжина хвилі* – відстань між відповідними точками двох послідовних періодичних хвиль у напрямку поширення [НГС], а також: *крутість хвилі, період хвилі, швидкість хвилі, фронт хвилі, вік хвилі* та ін.

Термін **хвилювання моря** позначає «стан моря, зумовлений впливом вітру, хвиль або брижів» [НГС]. Серед **назв станів хвилювання моря** за зовнішнім виглядом і формою хвиль виокремлюємо такі найменування: *брижі* – початкова форма вітрового хвилювання; *товкотнеча* – стан моря, зумовлений взаємодією хвиль, що рухаються в різних напрямках; *штиль* – стан моря, коли немає хвиль [НГС], а також *екваторіальний штиль, змішане хвилювання моря, регулярні хвилювання моря, тривимірне хвилювання моря* та ін.

4. Назви морської криги.

Термін **морська крига** позначає «лід, що утворюється при замерзанні морської води» [НГС]. Маркером цієї тематичної підгрупи є слово-термін **крига**, яке має широку сполучуваність зі

словами загальномовного та наукового словника, одержує свої варіативні значення внаслідок ад'єктивної атрибуції та є базою для творення суфіксального деривата – *крижаний*, який входить до складу термінологічних словосполучень цієї підгрупи.

У лексичній підгрупі **найменувань морської криги** визначено назви за такими диференційними ознаками:

- за спаяністю: *розріджена, дуже розріджена, збита, дуже збита, гнила, стиснена (суцільна), тверда*;
- за формою: *аркоподібна, млинчаста, вивітрена (згладжена), рівна, торосиста, крижаний язик*;

- за місцем і способом формування: *пакова, глетчерна, нашарована, припай*;
- за розміром: *велике крижане поле, середнє крижане поле, мале крижане поле, уламки поля, крупна бита крига, дрібна бита крига, терта крига, крижана каша, айсберг, ропак*;
- за віком: *початкового виду, молода, зимова, полярна, стара*.

Назви криги початкового виду класифікуються за стадією замерзання: *крижані голки, крижане сало, шуга, склянка*.

З-поміж **найменувань айсбергів** за формою розрізняємо такі назви: *гостроверхий, столоподібний, куполоподібний, похилий, пірамідальний*.

Назви фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану, різні за походженням. Серед них розрізняємо питомі українські назви: *приплив, течія, хвиля, накат, вал, брижі, товкотнеча, крига, ропак* тощо; назви, запозичені з інших мов: *штиль* (гол. *stil*) – безвітря або дуже слабкий вітер (на морі), *сейші* (фр. *seiches*) – стояча хвиля в закритих водних басейнах; *цунамі* (яп. *tsunami*) – великі хвилі, що виникають на поверхні океану внаслідок підводних землетрусів, *айсберг* (англ. *iceberg*, від *ice* = лід + *berg* = гора) – крижана брила, що відкололася від прибережного льодовика і сповзла в океан; *абісаль* (фр. *abyssal*, від гр. *abyssos* = бездонний) – зона найбільших морських глибин (більше 2000 м) [НСІС] та ін.

За словотвірною структурою в описуваній терміносистемі виокремлено два структурні типи: терміни-однослови (*крига, течія, штиль, хвиля, приплив, сейші, абісаль*), які є базою для творення дериватів (*крижаний, хвилювання, припливний, сейшевий, абісальний*), і терміни-словосполучення (*екваторіальний штиль, крижане сало, крижаний язик, крижане поле, крижана каша, змішане хвилювання моря, тривимірне хвилювання моря, припливні хвилі, підшва хвилі, гребінь хвилі, фронт хвилі, вік хвилі, сейшеві течії, абісальні течії* та ін.). За нашими спостереженнями, в навігаційно-

гідрографічній терміносистемі особливо широке застосування мають терміни-словосполучення.

Назви фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану, є базовими в навігаційно-гідрографічній лексиці й належать до власне навігаційно-гідрографічних термінів. До ядра навігаційно-гідрографічної термінології, окрім назв фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану, зараховано слова на позначення засобів навігаційного обладнання, що використовуються в морській навігації, морських навігаційних вогнів, назви морських навігаційних карт, морських навігаційних небезпек, морських навігаційних і метеорологічних попереджень та сигналів тощо. До периферії належать терміни на позначення картографічних приладів; процесів розроблення, складання та відтворення карти; масштабів і проєкцій, у яких складаються навігаційні карти, тощо.

Як видно, в тематичній групі **назв фізичних якостей, що характеризують стан водних просторів Світового океану**, переважають родо-видові семантичні відношення. До класифікаційних ознак на позначення лексичних груп найменувань фізичних якостей водних просторів Світового океану належать: припливоутворювальні сили, періодичність припливів, амплітуда припливів, географічна широта припливів, зміна швидкості або напрямку поширення течій, глибина поширення течій, фізико-хімічні властивості течій, тривалість течій, течієутворювальні сили, хвилюєтворювальні сили, місце поширення хвиль, розмір хвиль, напрям поширення хвиль відносно берега, напрям поширення хвиль відносно курсу судна, спаяність криги, форма криги, місце та спосіб формування криги, вік криги.

Перспектива подальших досліджень полягає в установленні способів термінологізації загальнонавжаної лексики в сполученні з власне термінологічною в галузі навігації та гідрографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов: Лекция / отв. ред. проф. Н. П. Гринкова. – Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1955. – 28 с.
2. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Критенко // Слов'янське мовознавство. – 1962. – Т. IV. – С. 198–211.
3. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов. – София : Бълг. акад. на науките, 1957. – С. 523–538.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЇХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- НГС – Навігаційно-гідрографічний словник (українсько-англійсько-російський) : довідковий посібник / [С. В. Симоненко, Д. Ю. Падакін, М. Ф. Голодов та ін.]. – К. : ДУ «Держгідрографія», 2008. – 496 с.
- НСІС – Новий словник іншомовних слів: близько 40 000 сл. і словосполучень / [за ред. Л. І. Шевченко]. – К. : Арії, 2008. – 672 с.

REFERENCES

1. Kodukhov V. I. (1955). Lexical & semantic groups of words: Lecture. Leningrad, Russia. – 28 p. [in Russian].

2. Krytenko A. P. (1962). Thematic groups of the words & omonymy / A. P. Krytenko // Slav linguistics. – Vol. I V. – P. 198–211. [in Ukrainian].
3. Filin F. P. (1957) On lexical & semantic groups of words. Sofia, Bulg. [in Russian].

THE LIS T OF CONVENTIONAL ABBREVIATIONS

- NHS – Symonenko S. V. (2008) Navigation & hydrographic dictionary (Ukrainian- English-Russian) / Symonenko S. V., Padakin D. Y., Golodov M . F. – Kyiv, Ukraine : —Derzhhidrohrafiial. – 496 p .
- NSIS – Shevchenko L. I. (2008). New dictionary of foreign words. Kyiv, Ukraine : —Ariyl. – 672 p . [in Ukrainian].

The article continues the cycle of author's articles, devoted to the study of the modern navigation and hydrographical terminology.

The article deals with the thematic groups of the Ukrainian navigation and hydrographical vocabulary on denotation of the names of physical internals characterized the state of water spaces of the World ocean. Problems of consequent linguistic researches of navigation and hydrographical terminology are definite.

The results of semantic and word-formation analysis of the modern navigation and hydrographical terms are represented. The classification of the vocabulary according to thematic groups on denotation of the names of physical internals characterized the state of water spaces of the World ocean is considered. The kernel and periphery of the modern navigation and hydrographical terminology are determined in the given article.

In the article done an attempt to find out semantic and word-formation peculiarities of the navigation and hydrographical terminology. The classification signs of the lexical groups on denotation of the names of physical internals characterized the state of water spaces of the World ocean analyzed in the article. Her are singled out thematic subgroups and microgroups. It is established that the dominàting type of semantic relations in thematic groups on denotation of the names of physical internals characterized the state of water spaces of the World ocean is a hyper-hiponimic relations.

Keywords: term, navigation and hydrographical terminology, archiseme, thematic group, thematic subgroup, oceanographic descriptions.

